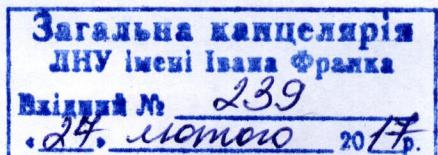

ВІДГУК
про кандидатську дисертацію
Слободзяник Олени Зіновіївни
“ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVIII СТОЛІТЬ”,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
(фах 10.02.01. – українська мова)

Останнім часом в україністиці з'являється багато студій, присвячених вивченню назв місцевості – рельєфу, водойм, населених пунктів. Такі дослідження здійснюються переважно в синхронії. А втім не менший інтерес і цінність для мовознавчої науки становлять ономастичні діахронійні студії, адже давні географічні назви дають багато інформації про заселення регіону, переміщення та контакти народів. Отже, проблему глотово-, діалекто- та, зрештою, етногенезу розв'язати неможливо без історичних та етимологічних спостережень над географічною термінологією. Тому актуальність дисертаційного дослідження Олени Слободзяніх сумнівів не викликає, адже географічна номенклатура української мови XVI–XVIII століть дотепер ішле не була об'єктом комплексного мовознавчого дослідження.

Дисерантка ставить перед собою основних шість завдань, виконання яких повною мірою дозволяє реалізувати поставлену мету: «описати структурно-семантичний розвиток географічної лексики української мови XVI–XVIII ст.» (с. 28). Особливо заслуговує на увагу шосте завдання «засвідчити збереження давньої географічної лексики в сучасній літературній мові та в діалектах» (с. 28), оскільки виконання його

дасть можливість усвідомити не лише історичний розвиток, але й просторовий вияв досліджуваної номенклатури.

Вражає джерельна база дисертації. Ілюстрації до праці наведено із 233-ох! різного обсягу скорописних та друкованих пам'яток. Опрацювавши такий огром матеріалу, зрозуміло, що можна зробити й достовірні висновки.

У першому розділі «Географічна лексика української мови як об'єкт мовознавчих студій» висвітлено історію формування аналізованої номенклатури, здійснено огляд праць як з діалектології (с. 39-43), так і з історії української мови (с. 43-51), де безпосередньо чи опосередковано простудійовано географічну лексику.

У роботі з давніми текстами, на відміну від сучасних, завжди треба зважати на певний (більший чи менший) відсоток імовірності тих чи інших узагальнень. Адже аудіозапис сучасного мовлення – це точна його світлина; фіксація тексту чотирьохстолітньої давнини – це, як правило, приблизний його малюнок. Тому заслуговує на увагу й підхід авторки: «Щоби виявити та витлумачити географічну назву чи вираз, довелося постійно користуватися методом інтерпретації. Через те, зрозуміло, пропоноване дослідження має певний відсоток припущення, бо доводиться мати справу не з конкретними фізичними об'єктами, а із сучасними уявленнями про них та про їхню мову» (с. 65).

Другий розділ дисертації присвячений аналізові засвідчених у писемних пам'ятках назв на позначення природних об'єктів ландшафту. Дуже доречними в дослідженні є запропоновані на початку кожного параграфа семантичні схеми, які наочно ілюструють розвиток значень від виявлених у текстах XVI–XVIII ст. до сьогодення. Заслуговує на увагу й той факт, що ілюстрації до аналізованих номенів подані в розлогих контекстах, де нерідко трапляються лексеми, що наразі вийшли з ужитку.

З-посеред реєстру назв українського ландшафту виявлено як давно забуті номени, так і ті, що виблискують несподіваною для сучасного мовця

семантикою, як то, наприклад, *вуть* ‘установлена міра землі’ (с. 97), *браницє* ‘ліс’ (с. 148) або прикметники-кваліфікатори до номена *земля*: *судеревный* у словосполученні *судеревная земля* ‘суміжне земельне угіддя’ (с. 80), *тлустый* у словосполученні *земли тлустая* ‘родюча земля’, *яловый* у словосполученні *земля яловая* ‘неродюча земля’ (там само). Тепер це очевидні архайзми та історизми. А широковживаний апелятив *заст-нок* ‘земельне угіддя, відділене природною або штучною межею’ (с. 113), збережена переважно в правобережнополіських говірках. Засвідчені географічні назви удокладнюють значення відомих у славістиці апелятивів. Зокрема, *им-ньє* ‘земельне володіння; маєток’, за виявленими О. Слободзянник географічними назвами, наші предки диференціювали на: *им-ньє бабизноє, дедичноє /д-дизноє, д-динноє/, материзноє /материстое/, отцевское /отчестое, отчинное, отчизное/, небожниковское, детиноє, спадковое, спалоє, веновное, вечистое, выслуженоє, заставное, купленое, набытоє* (с. 87-89). З-посеред аналізованих слів та ілюстрацій знайдемо довгі словотвірні ланцюжки, окремі ланки яких з ужитку вийшли: *д-ль – д-льница – д-ляница* (с. 99); *волока – полувалока – полуволочка – приволочка* (с. 99), *куть – кутикъ – кутокъ* (с. 104), *островъ – островецъ – островокъ* (с. 116-118), *л-съ (лисъ, лесь) – л-сокъ – л-с-цъ (л-сецъ) – перелесанокъ* (с. 144, 148, 150), *гуща (гуця) – гуцъ – гуцакъ – гущавина – густина (густини) – густинъ* (с. 169-170).

Чи не найголовнішим досягненням здобувачки є те, що вона вперше в україністиці воєдино зібрала за три століття з усіх регіонів України географічну номенклатуру, що відображене як у тексті дисертації, так і в публікаціях, особливо у виданій у співавторстві з науковим керівником Г.Дидик-Меуш книзі «Українські краєвиди XVI – XVIII століть. Слово. Текст. Словник», (Львів, 2015). Зважаючи на те, що останній випуск

створюваного Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. охоплює поки що тільки літеру *L*, дисертація та публікації О.Слободзянік заповнюють, принаймні, однією тематичною групою лексики, вітчизняне діахронійне словництво за цей період від *A* до *Я*.

Про скрупульозність вибірки матеріалу до дисертації можемо потвердити засвідченою лексемою *чаща* та її родовим відповідником *чащъ* (*чащътъ*) (с. 177). На жаль, чомусь дисерантка це назвала видовою парою. На такий варіант уживання цього номена в чоловічому роді, наскільки нам відомо, в українських пам'ятках звернув увагу В.Німчук, а виявлений він лише кілька раз у книзі Київського підкоморського суду за 1595 р. У виданні немає покажчика слів та словоформ. Цей факт красномовно свідчить, наскільки здобувачка уважно й ретельно прочитувала пам'ятки.

Зібраний та проаналізований матеріал без перебільшення може стати й стане джерелом для подальших лексикографічних, етимологічних, термінологічних студій. Адже в науковий обіг уведено новий фактологічний матеріал конкретної тематичної групи лексики, чим завжди й цінні роботи з історичної лексикології.

Водночас, не применшуячи безсумнівних досягнень Олени Слободзянік, висловимо деякі критичні міркування щодо окремих положень та висновків дисертаційного дослідження.

- 1) Можливо, дещо грунтовніше варто було б продумати назви та наповненість деяких параграфів первого розділу. Зокрема в п. 1.1.1. «Термінологічна база» (с. 32-38) йдеться про дослідження географічної термінології вітчизняними та закордонними лінгвістами (польськими, німецькими й російськими) без узагальнення щодо термінологічної бази, яку, очевидно, мала б використовувати в дисертації Олена Слободзянік. Чи дисерантка мала на меті в параграфі висвітлити термінологічну базу не для власного дослідження, а загалом?

- 2) Параграф 1.5., мабуть, доречніше було б назвати «Методика та прийоми дослідження географічних назв», оскільки якихось теоретичних, а особливо методологічних засад, у ньому не викладено.
- 3) На с. 34 в контексті огляду праць з вітчизняної географічної термінології здобувачка зауважує: «Розглянемо детальніше дві основні праці С. Рудницького, які безпосередньо стосуються географічної лексики, і висловимо власні міркування щодо внеску вченого в розвиток українського географічного лексикону» (с. 34). Проте «власних міркувань», на жаль, якраз і не виявлено, хоч вони були б тут доречними.
- 4) Не зовсім обґрунтовано виглядає запропонований О. Слободзянік поділ ділових писемних документів, що стали джерельною базою дослідження, на три групи. Перша (актові книги з різних міст України) і третя («Документи Брацлавського воєводства») групи – це однотипні матеріали, які становлять один ряд ділових текстів.
- 5) У питанні про відображення українських діалектних рис у писемних пам'ятках дисертантка покликається на авторитетну думку Д. Гринчишина, який зазначає: «Найбільше відбиті діалектні особливості у пам'ятках, писаних на території Закарпаття і Надсянщини, дещо менше – з території Галичини й Волині; найменше – у пам'ятках із Центральної України» (с. 64). До певної міри це так. Але варто зважити, що після написання статті автором (2001), з'явилися низка публікацій, які дозволяють дещо переглянути цю констатацію. Після видання низки пам'яток із Західного Полісся (Луцька книга, Вижнівська книга, Українське повсякдення ранньомодерної доби. Збірник документів. Вип. I. Волинь XVI) за кількістю й виразністю вузьколокальних мовних рис цей український ареал, представлений, мабуть, найповніше. А щодо текстів із Центральної України, то, можливо, Д. Гринчишин мав на оці відсутність пам'яток із цього регіону до XVII ст. Бо ж наявні матеріали з пирятинських, полтавських, лохвицьких актових книг другої половини XVII ст. можна з певними застереженнями

називати навіть хрестоматією середньонаддніпрянського діалекту другої половини XVII – початку XVIII століття, настільки очевидно в них пропадає тогоденна місцева розмовна стихія.

Трапляються неточності при цитуванні джерел. На с. 71 у записі з ДБВ «Коморникъ иш~ъ тот имѣтъ земли нашъ, яко власныѣ добра наши...» помилково з'явилися підкреслені слова земли нашъ, яких немає в оригіналі. На цій таки сторінці незрозумілим є коментар дисертантки до лексеми **добра**: «пор.: В.В. Німчук трактує слово добра як ‘маєток, землеволодіння’ [СЗСЮТ, с. 326]». У списку джерел СЗСЮТ – це Словник застарілих слів і значень юридичних термінів (с. 206), уміщений як науково-довідковий апарат до книги «Документи Брацлавського воєводства 1566–1606» на сс. 1039-1067. І В. Німчук до цього Словника не має жодного стосунку, оскільки покажчики до видання зробили О.Вінниченко та М.Крикун. Така ж само недоречність на с. 107.

Іноді мають місце недотримання принципів української мілозвучності: апелятивами і мікротопонімами (с. 52), дослідження здійснено у діахронній площині (с. 57); слововживання: Із тим же значенням (с. 80); технічні огріхи: детельно (с. 55), Лавріна Пісочинський (с. 62), Бутурин (с. 63), функці.вали (с. 63), канцелірій (с. 63).

Попри вказані недоліки, дисертаційна монографія переконливо свідчить, що здобувачка добре підготовлена й сумлінна дослідниця. Її праця збагачує україністику в ділянці української історичної лексикології. Наші зауваження не стосуються суттєвих сторін студії пані Олени Слободзянік. Їх потрібно розглядати радше як побажання дослідниці в подальших наукових пошуках.

Основні положення дисертації представлено на всеукраїнських (5) та міжнародних (3) наукових конференціях.

Висновки, зроблені авторкою на основі проведеного дослідження, цілком науково виважені й достовірні, розв'язують поставлену мету й завдання.

Дисертація О.З. Слободзянник є самостійним, завершеним і новаторським дослідженням, яке відповідає усім вимогам наукових праць такого спрямування.

Вважаю, що Олена Зіновіївна Слободзянник гідна присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за дисертацію «Формування географічної лексики в українській мові XVI–XVIII століття», яка є предметом прилюдного захисту.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

В.М.Мойсієнко

20 лютого 2017 року
м. Житомир

Підпис професора В.М. Мойсієнка засвідчує
Проректор із наукової роботи
та міжнародних зв'язків
Житомирського державного університету
імені Івана Франка професор Н.А.Сейко

